

УДК 811.111' 364

ПОВЕДІНКА ПІДМЕТА В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПОРЯДКУ СЛІВ В ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

У сучасних синтаксичних студіях використовують типологію основного порядку слів, побудовану на трьох критеріях [1; 9; 10]:

- 1) наявність/відсутність післяйменників;
- 2) пре-/постпозицію означувального слова (речення) по відношенню до слова (речення), яке воно модифікує;
- 3) відносний порядок суб'єкта, дієслова та об'єкта.

Згідно з цими критеріями виокремлюють три домінуючі типи порядку слів: SVO, SOV, VSO [1]. Метою нашої статті є дослідження еволюції синтаксичної будови германського речення та обґрунтування залежності позиції підмета від моделі порядку слів. Об'єктом нашої роботи є синтаксична реорганізація порядку слів у реченні в германських мовах на різних етапах їх розвитку, предмет дослідження складають позиційні характеристики експлетиву (формального підмета), зумовлені моделлю порядку слів германського речення.

Більша частина компаративістського загалу характеризує прагерманську мову як мову з кінцевою позицією дієслова, тобто SOV, релікти якої досі наявні в деяких підрядних реченнях західногерманських мов [4, с. 103]. Попри значну кількість розвідок, присвячених порядку слів у давньогерманському реченні, нез'ясованим залишається питання появи фінітного дієслова в другій позиції головного (=незалежного) речення та його кінцевої позиції в підрядному. Близько сімдесяти відсотків речень із перехідними дієсловами у північних і західногерманських мовах на ранньому етапі розвитку мають порядок слів SOV; менше двадцяти відсотків – SVO; у решті випадків дієслово знаходиться в

ініціальній позиції [10, с. 220–21]. Для досягнення рівноваги між розташуванням фінітного дієслова головного й підрядного речень було запропоновано V2-вимога, характерне як для давніх, так і сучасних германських мов (за винятком англійської), дія якого спричиняє інверсію підмета – присудка в головному реченні. Різниця між V2 і SVO полягає в тому, що останній припускає існування моделі $X(x)SVO$, де X – будь-який топікалізований елемент, відмінний від підмета в розповідному стверджувальному реченні [10, с. 220–24].

Походження V2-вимоги пояснюють за допомогою закону Я. Вакернагеля: клітики (займенники, сполучники, частки, а пізніше й певні класи дієслів: копули, допоміжні дієслова) в індоєвропейській мові займали другу ненаголошену (атонічну) позицію в реченні. З часом у цій позиції за аналогією до копул почали вживатися всі дієслова [10, с. 226–227].

Генеративна лінгвістика уможлиблює пояснення змін порядку слів, приймаючи вихідну тезу про існування лише однієї структурної моделі логічної форми речення, деривати якої виникають за допомогою застосування трансформаційних правил. Останні розвідки істориків-генеративістів пояснюють це таким чином:

1) зміну порядку слів асоціюють зі зміною аранжування конститuentів у дієслівній фразі. Так, наприклад, у давньоанглійській ця фраза була правовершинною (дієслово розташовувалося за додатком), у середньоанглійській вона стала лівовершинною [14];

2) згідно з теорією асиметрії (Kayne) всі фрази *a priori* є вершино-ініціальними, тому порядок SOV – результат пересуву об'єкта ліворуч. Цей підхід трактує SVO не як зміну направленості аранжування конститuentів VP, а як втрату можливості пересуву об'єкта [13, с. 397–426];

3) SOV порядок слів зумовлений багатою морфологічною технікою, що спричинює пересув об'єкта на рівні LF або PF до позиції [Spec, AgrP] для перевірки знахідного відмінка. Цей пересув зумовлювався сильною ознакою в розвинутій системі морфологічного відмінка. Із втратою системи відмінків ця

ознака стала слабкою, перевіряти її можна й без пересуву на PF рівні. Зазначимо, що критики цього підходу справедливо зауважують, що синкретизм відмінків відбувся в XIII ст., а SOV модель спорадично траплялася в XV ст. [11, с. 64].

Більш слушним, на наш погляд, є пояснення зміни порядку слів у реченні з урахуванням джерела перевірки ф-ознак і розміру NP, яка пересувається з позиції породження [Spec, ν P] до позиції підмета [Spec, TP]. Позиція специфікатора T у ранніх германських мовах типу SOV була позицією для пересуву XP, де X – комплемент ν P. Уведення проєкції ν P необхідне для пересуву до неї вершини V (V- ν пересув), що обов'язкове для вербалізації (на відміну від номіналізації) акатегоріальних коренів у лексиконі [6]. Пересув до позиції [Spec, TP], у свою чергу, зумовлюється одним із елементів ν P (специфікатором, якщо ознаки перевіряються в NP, чи дієсловом, якщо ознаки перевіряються в морфології дієслова). Відбувається це одночасно з операцією *пересув цілі в складі максимальної проєкції (riedprising)* (як у сучасній німецькій мові або без неї (як у сучасній англійській)).

Операція *пересув цілі в складі максимальної проєкції (riedprising)* базується на одночасності двох процесів: *узгодження (Agree)* і пересуву. Завдяки останньому здійснюється перевірка ознаки ПРП, обов'язкової наявності підмета (необов'язково експліцитного). Якщо певна вершина є пробою, яка асоціюється з ознакою ПРП, відношення узгодження відбуваються одночасно з пересувом категорії, яка є *ціллю* для перевірки цієї ознаки. При цьому *ціль* може пересуватися, знаходячись у складі іншого елемента. Універсальна граматики припускає як варіант пересуву однієї *цілі* для задоволення вимоги ПРП (лише специфікатора ν P), так і варіант пересуву *цілі* в складі іншого елемента (всієї ν P) [5, с. 2–3].

Залежно від способу задоволення ПРП й перевірки ознак узгодження, германські мови поділяють на три типи:

**Спосіб задоволення ПРП й перевірки ознак узгодження в
германських мовах**

Мова	Джерело перевірки ф-ознак	Розмір NP, яка пересувається
Англійська, материкові скандинавські	ф-ознаки в NP [Spec, ν P]	NP (до [Spec, TP])
Німецька, ісландська	ф-ознаки в морфології V	ν P (до [Spec, TP]) Пересув цілі-вершини в складі максимальної проекції <i>head pied-piping</i>
Нідерландська, африкаанс	ф-ознаки в NP [Spec, ν P]	ν P (до [Spec, TP]) Пересув цілі- специфікатора в складі максимальної проекції <i>spec pied piping</i>

У генезі англійської мови Т (*проба*) перевіряло номінальні ф-ознаки в багатій морфології дієслова (*ціль*), а вимога ПРП задовольнялася за допомогою операції *пересув цілі в складі максимальної проекції (piedpiping)* (*пересув цілі-вершини (head piedpiping)*, оскільки саме дієслово в позиції вершини було ініціатором пересуву). Внаслідок втрати дієсловом своїх формантів мова починає шукати іншу *ціль* для перевірки Т ознак [5, с. 13]. Відбувається перехід від мови, яка застосовує операцію *пересув цілі-вершини в складі максимальної проекції (head piedpiping)* до мови з операцією *пересув цілі-специфікатора в складі максимальної проекції spec piedpiping*, (ознаки для перевірки знаходилися в NP в позиції специфікатора ν P) [5, с. 13]. Поступово SOV модель з операцією *пересув цілі в складі максимальної проекції (piedpiping)* дозволяє пересув лише специфікатора до позиції [Spec, TP]. Варіативність моделей порядку слів у давньоанглійський період полягає саме у вибірковості пересуву

до позиції [Spec, TP] однієї NP із позиції [Spec, vP] або її пересуви в складі vP і є прикладом переходу мови від SOV до SVO порядку слів, який відбувався упродовж давньо- і 5середньоанглійського періоду [4, с. 118–119; 5, с. 1–8].

Принцип розширеної проєкції (ПРП) Н. Хомського довгий час слугував операційним поняттям для аналізу різних за типологічною будовою мов. Згідно з цим принципом кожне речення містить підмет у канонічній для нього позиції – [Spec, TP], у якій призначається називний відмінок. Відсутність у цій позиції NP компенсувалася вставленням експлетива. За умови відсутності в ній NP й експлетива, йшлося про елемент *pro*, який приховано забезпечував заповнення канонічної позиції підмета [4, с. 100].

Однак в останні роки утвердився погляд про неуніверсальність ПРП в германських мовах і навіть про необхідність його скасування. [Spec, TP] – позиція, не завжди релевантна для підмета [4, с. 101]. Матеріали ісландської, німецької та нідерландської мов ставлять під сумнів викладену вище точку зору. У цих мовах діє V2-вимога, згідно з яким фінітне дієслово розміщується в позиції вершини CP, а підмет – у позиції [Spec, CP] [4, с. 103]. Крім того, ісландська мова дозволяє вживання підмета в давальному відмінку, що не є можливим, оскільки, щоб потрапити до проєкції C, підмет повинен пройти через позицію специфікатора T, де призначається називний відмінок. У німецькій та нідерландській мовах додаток, а в пасивному реченні підмет обов'язково пересувається до позиції [Spec, TP]. У цих мовах вживання експлетива обмежене ініціальною позицією, він не функціонує як утримувач місця для підмета. В африкаансі експлетиви обов'язкові навіть за відсутності тематичного підмета й нездатності NP пересуватися до позиції [Spec, TP]. У цьому випадку позиція [Spec, TP] залишається незайнятою [4, с. 104]. На противагу цьому, у норвезькій, датській, шведській мовах уживання експлетива обов'язкове за умови відсутності тематичного підмета в безособових пасивних реченнях (*there has been danced*).

Проблема обов'язковості заповнення позиції [Spec, TP] в германських мовах залишається невирішеною. Слушною, на наш погляд, є теза про

нерелевантність уніфікації ПРП для цих мов. З іншого боку, повне заперечення [Spec, TP] було б некоректним. Якщо припустити, що ПРП може задовольнятися приховано, за допомогою операції вставлення *pro*, експлетив був би непотрібний. У межах “програми мінімалізму” *pro* та експлетив відрізняються на рівні LF лише наявністю/відсутністю фонетичної репрезентації. Виникає інше запитання: як мовці обирають між фонетично представленим і фонетично відсутнім експлетивом? [4, с. 107–108].

Зіставляючи порядок слів у реченні та позицію підмета в германських мовах, можна зробити висновок, що мови з порядком слів типу SVO мають ознаку ПРП (обов’язковість підмета в [Spec, TP]); у мовах із V2-вимогою та порядком слів типу SOV ця ознака задовольняється вибірково (підмет може породжуватися в позиції [Spec, CP]).

Однією з характерних рис германських мов на ранньому етапі розвитку є можливість вживання нульового підмета. Чим легше розпізнати підмет за формою й позицією, тим частіше він випускається. Саме тому існування NP, які не пересувалися ліворуч, і відсутність експлетивів у ранньому германському реченні є природним. Оскільки давньогерманські мови були флективними, TP перевіряло свої ф-ознаки в морфології дієслова. Однак експлетив з’являється в мові попри розвинуті словозмінні системи. Потреби в перевірці T ознаки не існує, отже, він повинен виконувати іншу функцію. Однією з поширених точок зору є те, що експлетив виникає в позиції [Spec, CP] для задоволення V2-вимоги за відсутності іншого топікалізованого елемента й лише з часом завдяки дії механізму бекзистенційних⁶ починає вживатися в позиції [Spec, TP] [15, с. 185].

Типологічне вивчення германських мов показує, що експлетив почав функціонувати в позиції специфікатора C. Так, у процесі свого історичного розвитку скандинавські мови зазнали суттєвих змін і перейшли від мов із варіативним порядком слів і багатством флективних підсистем до сучасних мов з обов’язковим вживанням граматичного підмета [7, с. 61]. У давньонідерландській експлетив виникає в XIV ст.. в позиції C для

забезпечення вимоги V2, його не було при інверсії та в підрядних реченнях. Експлетивне слово *ther/der* було експлетивним топіком до XVIII ст. З часом експлетивний топік починає вживатися в одному реченні з логічним підметом і, завдяки механізму реінтерпретації, стає експлетивним підметом [7, с. 66].

У ранньонорвезькій мові відповідник *there* – *det* спорадично траплявся лише в ініціальній позиції речення; не було зафіксовано жодного випадку його вживання в інвертованих реченнях. Це свідчить про те, що він розміщувався в дискурсивній позиції специфікатора С. Ранньонорвезька перестала задовольняти V2-вимогу в період XVI–XVII ст. із втратою дієслівних флексій. З того часу експлетив вживається як у головних, так і в підрядних реченнях; речення будуються за SVO моделлю. [3, с. 292; 4, с. 112].

Подібна картина характерна для ісландської мови. Експлетив *það* вживається з дієсловами зі значенням природних явищ, в екзистенційній конструкції (з перехідними дієсловами включно) і в безособових пасивних реченнях, але тільки на початку речення для задоволення V2-вимоги в позиції С. Експлетив зникає, як тільки у цій позиції розміщується інший елемент, наприклад, у загальному запитанні. У сучасній ісландській, яка є симетричною мовою з V2-вимогою, експлетив є топіком як у головному, так і в підрядному реченнях. Отже, речення з експлетивом проявляє чітку інформативну ознаку.

У датській мові, де в підрядних реченнях не працює V2-вимога, вживання експлетива пояснюється необхідністю проєкціювання позиції підмета в разі відсутності зовнішнього аргумента дієслова. Експлетив має характеристику підмета [8, с. 70].

Як свідчать пам'ятники давньовісньонімецької мови, вживання експлетивів у той час було рідкісним. Однак у середньовісньонімецькій структурі речення утвердився відповідник експлетива *it* – *es*, а відповідник *there* – *es* тільки почав уживатися в ініціальній позиції головного речення як заповнювач позиції [Spec, CP]. Його поява й граматикування корелює із синтаксичним розвитком речення, зокрема з регулюванням V2-вимоги в екзистенційних та безособових пасивних реченнях [4, с. 110].

Експлетив *it* виник раніше ніж *there* в усіх германських мовах (за винятком ісландської). Разом із відповідниками він є характерною ознакою всіх сучасних германських мов, на відміну від *there*, який у деяких мовах лише спорадично вживається в презентаційних структурах і безособових пасивних реченнях [4, с. 110]. Інколи трапляються випадки взаємозаміни цих експлетивів. Наприклад, у давньоанглійській прозі речення типу V1 співвідносні із сучасним реченням із *there* та з *it*, напр.:

(2) *It forþi þonne an Faeder* (The sermons Catholici of Alfric) [12, с. 974].

Це явище властиве ранньоновоанглійській мові, де *there* часто вживається замість безособового *it* у таких реченнях, як напр.:

(2) *It behoveth but one stroke – ther behoveth but one stroke* [16, с. 52].

Актуалізація експлетива обов'язкова при зміні SOV на SVO модель, що спричиняє посилення ролі позиційних підметів. Отже, навіть на ранніх етапах розвитку в германських мовах існували структури, які не задовольняли обов'язкову вимогу ПРП, і яку з часом кожна мова адаптувала (чи ні) в певний період свого розвитку.

Отже, типологічне вивчення германських мов виявляє структурно “низьку” позицію породження *there*. В окремих мовах (німецька, ісландська) експлетив взагалі не може з'являтися в позиції [Spec, TP], тобто в позиції, у якій він мав би породжуватися. У цих мовах він з'являється в позиції специфікатора функціональної проекції C. В інших германських мовах експлетив є формальним аргументом, який пересувається до позиції [Spec, TP] для отримання відмінка й перевірки ознаки ПРП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII 8т..) / І. Р. Буніятова. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 327 с. – (монографія).

2. Краснухин К. Г. Закон Вакернагеля и структура индоевропейского предложения / К. Г. Краснухин // Вестник Московского университета. Сер. Филология. – 1997. – № 6. – С. 70–90.
3. Andersson E. Swedish / E. Andersson // The Germanic Languages. – London, New York : Routledge, 1994. – P. 271–312.
4. Biberauer T. Reconsidering the EPP and Spec-TP in Germanic / T. Biberauer // Cambridge Occasional Papers in Linguistics. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – №1. – P. 100–120.
5. Biberauer T. Changing EPP Parameters in the History of English: Accounting for Variation and Change / T. Biberauer, I. Roberts // English Language and Linguistics. – 2005. – №9. – P. 5–46.
6. Chomsky N. Minimalist Inquiries: the Framework / N. Chomsky // Step by Step. – Cambridge, Mass. : MIT Press. – 2000. – P. 89–155.
7. Faarlund J. T. Old and Middle Scandinavian / J. T. Faarlund // The Germanic Languages. – London, New York : Routledge, 1994. – P. 38–71.
8. Hegarty M. A Feature-based Syntax of Functional Categories. The Structure, Acquisition, and Specific Impairment of Functional Systems / M. Hegarty // Studies in Generative Grammar № 79. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2005. – 348 p.
9. Lass R. Historical Linguistics and Language Change / R. Lass. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1997. – 423 p.
10. Lass R. Old English. A Historical Companion / R. Lass. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1995. – 300 p.
11. McFadden T. OV-VO in English and the Role of Case Marking in Word Order / T. Mcfadden // English Language and linguistics. – 2005. – Vol. 9. – Part I. – P. 63–82.
12. Mitchell B. Old English Syntax / B. Mitchell. – Oxford : Clarendon Press, 1985. – Vol. II. – 1080 p.
13. Roberts I. Directionality and Word Order Change in the History of English / I. Roberts // Parameters of Morphosyntactic Change. – 1997. – P. 397–426.

14. van Kemenade A. Syntactic Case and Morphological Case in the History of English / A. Van Kemenade. – Dordrecht : Foris Publications, 1987. – 249 p.
15. Vikner S. Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages / S. Vikner. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 294 p.
16. Visser F. Th. An Historical Syntax of the English Language / F. Th. Visser. – Leiden : E.J. Brill, 1984. – Part I. Syntactical Units with One Verb. – 657 p.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі визначення залежності синтаксичної позиції формального підмета від моделі порядку слів в германському реченні. Пояснено зміну порядку слів у реченні з урахуванням останніх надбань генеративної граматики. Встановлено, що позиція формального підмета в германських мовах з SVO моделлю порядку слів є позиція [Spec, TP], з SOV – позиція [Spec, CP].

Ключові слова: порядок слів, експлетив, узгодження проба-ціль, V2 – вимога, позиція [Spec, TP], позиція [Spec, CP].

The present article focuses on the problem of the dependency of formal subject syntactic position on word-order model of Germanic sentence. The word order change is explained with taking into account the latest data of generative grammar. It is determined that formal subject is positioned in [Spec, TP] in SVO Germanic languages and in [Spec, CP] in SOV Germanic languages.

Key words: word order, expletive, Probe-Goal agreement, V2-requirement, [Spec, T] position, [Spec, CP] position.